

й прагнемо пізнати самих себе, відкриваємо джерела високих моральних якостей людини праці. Вивчення пам'яток культури минулих епох, зокрема української хати, ніколи не може завершитися чи завмерти, адже воно нескінченне і дає змогу безмірно заглиблюватись у його багатства. Нині нам украй потрібен накопичений віками «запас краси», який заповіли творці української хати.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. **Бабенко В. А.** Етнографический очерк народного быта Екатеринославского края. Днепропетровский национальный исторический музей им. Д. И. Яворницкого. – Харків, 2013. – 152 с.
2. **Вовк Х. В.** Студії української етнографії та антропології. – К. : Мистецтво, 1995. – 324 с.
3. **Данилюк А. Г.** Українська хата [Текст] / А. Г. Данилюк. – К. : Наук. думка, 1991. – 110 с.
4. **Данилюк А. Г.** Давня архітектура українського села. Етнографічний нарис. – К. : Техніка, 2008. – 256 с.
5. **Євсєєва Г. П.** Українська хата як об'єкт матеріально-духовної культури у вивченні історії українського етносу // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського : зб. наук. праць. – К. : Інститут етнології та краєзнавства, 2014. – Вип. 3. – С. 272 – 280.
6. Етнографія України [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С. А. Макарчука. – 2-е вид., переробл. і допов. – Львів : Світ, 2004. – 518 с.
7. **Прибега Л. В.** Народное зодчество Украины.- К. : Будівельник, 1987. – 104 с.
8. Петриківський розпис включено ЮНЕСКО до Списку нематеріальної культурної спадщини людства [Текст з екрану] // Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246896748
9. **Самойлович В. П.** Народное архитектурное творчество Украины. – К. : Будівельник, 1989. – 344 с.
10. **Таранушенко С. А.** [Текст] // Енциклопедія українознавства. У 10 т. / Головний редактор Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде життя, 1954 – 1989.

УДК 75.058

НАСТІННИЙ РОЗПИС ЯК РІЗНОВИД ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

В. Єгорова, асист., А. Черепанова, студ., С. Бедрик, студ.

Ключові слова: народно-прикладне мистецтво, живопис, Петриківський розпис, настінний розпис, орнамент, стінопис, народні майстри

Постановка проблеми. Народне декоративно-прикладне мистецтво, як і музика, фольклор, театр та інші види народної творчості, є важливою галуззю художньої культури. Воно розкриває безмежний світ краси і мудрості народу, втілює його талант, розуміння добра і краси. Народне декоративно-прикладне мистецтво тісно пов'язане з життям і побутом людей. Археологічні дослідження підтвердили високий мистецький рівень виробів ужиткового мистецтва, наскальних зображень, орнаментального оздоблення, створюваних нашими пращурами.

Саме тому **основною метою нашої статті** є дослідження настінного розпису від часів далеких пращурів. Також ми порівняємо орнаментальний розпис таких регіонів України: Хмельниччина, Вінниччина, Херсонська та Кіровоградська області, Південь України та більш детально розглянемо особливості Петриківського розпису. Звернемо увагу на традиції, інструменти, звичаї, елементи розпису. Проаналізуємо творчість народних умільців Петриківського розпису, які красою, естетичним смаком і технікою виконання й сьогодні зачаровують нас.

Народний декоративний розпис увійшов яскравою сторінкою в історію культури українського народу. Діяльність Д. І. Яворницького як етнографа є невід'ємною частиною розвитку усєї етнографічної науки в Україні. До Яворницького ніхто не звертав уваги ні на декоративний, ні на настінний розписи, ніхто їх не колекціонував. Не знав про цей вид народного мистецтва навіть такий відомий український етнограф як Федір Вовк. Відвідавши Катеринославський музей незадовго перед Першою світовою війною, він, за свідченням Д. І. Яворницького, був здивований і вражений тим, що побачив у музеї, і вивіз у Петербург, де працював, декілька зразків для тодішнього музею Олександра III.

Декоративний розпис, як і настінний, Яворницький вважав справжнім мистецтвом. На 1923 рік у його музеї було зібрано близько тисячі різноманітних узорів цих розписів. За ініціативою Яворницького в Катеринославському музеї незабаром побувала петербурзька художниця

С. К. Евенбах [5]. 1913 року художниця за дорученням Дмитра Івановича робила копії (на кальці) настінних розписів, деякі з них зберігаються в Дніпропетровському історичному музеї.

Також цей вид мистецтва не залишив байдужих таких письменників і драматургів як Т. Г. Шевченко, М. В. Гоголь, І. Ю. Рєпін. Відомості про розписані житла знаходимо в повісті М. В. Гоголя «Ніч перед Різдом». Так, вікна хати коваля Вакули були обведені червоною фарбою, а на дверях зображені «козаки на конях із люльками в зубах». Т. Г. Шевченко в поемі «Марина» (1848) дає опис хатнього настінного розпису орнаментального характеру. І. Ю. Рєпін у книзі «Далеке близьке» описує інтер'єр української хати, бачений ним у 1861 році в с. Пристань Куп'янського повіту: біла стіна розписана яскравими фарбами.

Настінні розписи – це живописні зображення, виконані безпосередньо на стіні й пов'язані з архітектурою. Настінні розписи мають форми власне розписів, мозаїки, панно. Розписи бувають тематичні й орнаментальні, виконуються технікою фрески, темпері, клеєного, силікатного та воскового живопису із застосуванням синтетичних матеріалів.

Ще на ранніх стадіях розвитку людина прикрашала розписами своє житло. Настінні розписи відомі ще в Стародавньому Єгипті (III – I тис. до н. е.), Урарту (I тис. до н. е.), Індії (VI – VII ст. н. е.), Середній Азії (VII – VIII ст. н. е.) та інших країнах світу [1].

Наші далекі пращури займалися окрім господарської діяльності ще й мистецтвом, зокрема декоративним розписом. Свої вироблені традиції вони передавали з покоління в покоління, і багато чого дійшло до нас в узорах рушників, писанок, кераміки, розпису жител. Варто ознайомитись зі зразками трипільської (V – II тис. р. до н. е.) культури, яку близько 100 років тому відкрили вчені. Відома достатня кількість публікацій про мистецтво тієї доби, головним чином про розпис кераміки та жител. За словами археологів, модельки трипільських хат, знайдені під час розкопок, вказують, що хати розмальовувалися і зовні, і зсередини, цей звичай зберігся в українських селах і досі. В середині хати вражала око трипільська піч із лежанкою, милувала зір розмальованим комином і розписаною керамікою. Після трипільської доби декоративний розпис продовжував існувати.

На території України цей вид монументального мистецтва як різновид народного декоративного мистецтва відомий із часів Київської Русі. Із XVI ст. в настінному розписі вже виразно проявляються риси національної самобутності (Онуфріївська церква в с. Лаврове та церква Святого Духа в с. Потеличі на Львівщині). У XVII ст. настінним розписом було оздоблено церкви Воздвиження та Святого Юра в Дрогобичі, Троїцький собор Густинського монастиря на Слобожанщині. У XVIII – на початку XIX ст. настінні розписи збагачувалися місцевою тематикою, українським типажем.

Слід зазначити, що орнаментальний настінний розпис у кожній місцевості мав свої особливості: відрізнялися колорит, сам орнамент та розміщення декору.

Розписи Хмельниччини більш геометризовані: крупний орнамент у біло-червоній гамі на темному тлі [1]. На Вінниччині більш складний рослинний орнамент зображувався на світло-сірому тлі з використанням білої фарби [1].

Настінні розписи Херсонської та Кіровоградської областей близькі до подільських, але орнаментально менш навантажені, що характерно для всього Півдня України. На Чернігівщині та у північних областях України стінопис майже не використовувався. Для Полтавщини настінний розпис не характерний, а якщо і використовувався, то не мав основного декоративного навантаження: кераміка, гобелени та вишиті рушники займали чільне місце в оздобленні інтер'єру [1].

Розпис Дніпропетровщини невеликий за розміром, але мав значно більшу кількість дрібних деталей. Саме стінопис Дніпропетровщини на білому тлі став міцною основою для розвитку цілої орнаментальної школи петриківського розпису. Село Петриківка Дніпропетровської області з початку XX ст. стає центром декоративного розпису в Україні.

Саме майстрині села Петриківка почали малювати традиційні орнаментальні композиції не на стінах, а на папері. За допомогою яскравих анілінових фарбників на різноманітних за розміром та форматом аркушах вони створювали декоративні малюнки – «мальовки», що мали великий попит, адже господині залишалося лише прикрасити нею хату.

Стінопис використовувався паралельно з прикрашанням стін вишитими рушниками, мисниками, на яких розміщувалися миски та глечики, килимами, що не поступалися в яскравості декору. Покуття кожної хати прикрашали ікони, а на долівці стояли строкато декоровані скрині, тому слід зауважити, що настінний розпис був лише частиною декору інтер'єру. Але стінопис відіграв важливу роль у створенні гармонійного та затишного внутрішнього простору. Орнаментальний настінний розпис, будучи стилістично близьким до інших видів народного мистецтва, допомагав поєднати всі елементи інтер'єру в єдину цілісну композицію. На сьогодні національних традицій оздоблення житла не дотримуються, настінний розпис ми можемо побачити лише в незначних збережених об'єктах народної архітектури, і найбільшим центром українського декоративного живопису є село Петриківка, що на Дніпропетровщині. Петриківський розпис

широко відомий не тільки в нашій країні, а і далеко за її межами.

Хай там зима чи літо, –
Живуть в Петриківці квіти.
Ти їм хоч голову одкрути,
А вони полишають хати
Та й летять у світи.
Ти їм хоч що роби,
А вони через долини та горби
Летять – зі стіни чи комина,
Віконниць, скринь та з нашого спомину,
Летять без жодної візи,
Всюдисущі і свавільні,
На машинне залізо,
А далі – на папір,
На дерев'яні дошки,
На пластмасові.

А історія виникнення цього села сягає далеко до нашого народження, ще за часів Запорозької Січі. Петриківський орнамент має багатовікову традицію і тісно пов'язаний з мистецькою культурою Запорозької Січі. Виник він та дістав свою назву в селищі Петриківка на Дніпропетровщині. У свою чергу, Петриківка була заснована в 1772 році останнім кошовим отаманом Петром Калнишевським та названа на його честь.

Село Петриківка було центром Протовчанської округи. Тут розташовувалась місцева влада і стояв невеликий гарнізон. Після ліквідації Запорозької Січі Петриківка стала «казенною, державною» слободою. Звичайно, саме те, що петриківчани не зазнавали постійного кріпацького гніту, і сприяло розвитку народного мистецтва.

Петриківський розпис починався у вигляді стінопису та декору речей хатнього вжитку. У настінних народних розписах господині передавали своє світосприйняття, свої мрії, настрої. Оздоблені розписами селянські будівлі мали вигляд чарівних казкових картин. Прикрашаючи святковими візерунками своє житло двічі на рік – після нового мащення, перед весняними й осінніми святами, працелюбні талановиті жінки втілювали в них свої заповітні мрії, сподівання. Вони надавали елементам розпису певного символічного значення, наповнювали їх виразним змістом. Розмальована гарна хата завжди була гордістю господині. Народні майстрині розписували будівлі кольоровими глинами, крейдою, сажею та саморобними рослинними фарбами, які виготовляли з листя, кори, квітів, ягід. Рослинний сік змішували часто з білою перетертою глиною, товченими вуглинами чи сажею, з червоною глиною або й просто поєднували різні глини. Це давало можливість майстриням одержати цілу палітру різноманітних кольорів та їх відтінків при розписуванні, тому розпис двома-трьома фарбами майже не зустрічався. Як в'яжучу речовину до саморобних барвників додавали яєчний жовток чи молоко, фарба з таким додатком була тривкішою і не линяла.

Пензлі робили із кошачої шерсті, а щітки використовували будь-які, залежно від необхідності, зрештою малювали і просто ганчіркою. Для правильного зображення геометричних фігур та ліній використовували посуд, шнурки або ж виготовляли певні фігури з картоплі.

Розпис починався і зосереджувався на печі, на комині, потім малюнок переходив на стіну, продовжувався по кутках.

На печі зображували схематичних птахів (павичів, грифонів, фазанів), дерево життя з птахами, спіралі, диски, що обертаються, хрести в колі, зигзаги, розетки, рослинні орнаменти, напівовали, різного роду сузір'я – символіку ще від первісних часів. На стінах в основному малювали «дерево життя» з птахами і глечиком, з якого росте кущ, що має назву «вазон», часто малювались шлюбні символи – виноград і райські птахи. Сміслові ознаки народного розпису є частиною фольклорно-образного розуміння дійсності, природи, космологічних уявлень народу. Тобто розпис виконував роль своєрідного оживлення, пов'язувався з життєтворчими силами природи, тому основні елементи символіки відтворювали народні знання і уявлення [2].

Оскільки розпис виник як похідний від інших видів народного мистецтва, запозичення з них помітні. Так, ламана зигзагоподібна лінія, обрамлена двома прямими і перекреслена між своїми зламами штрихами, походить, очевидно, із ткацтва; орнаментальний візерунок «косиці» знаходимо на давніх виробках із глини; стилізований листок лотоса – «курячі лапки» – зустрічається у старовинних рукописах; спіралеподібний «вертун» поширений у писанкарстві. Елементи та мотиви настінного розпису надзвичайно подібні до загального характеру місцевих орнаментів вишивки, різьбярства, килимарства тощо. Але з часом розпис стає самостійним видом творчості й набуває самостійності, системності, існує та розвивається за своїми законами.

Під час оздоблення інтер'єру господині, насамперед, розписували піч, адже піч і простір біля неї були повністю підвладні жінці. Особливо пишно декорували комин печі, на якому, як правило, створювали самостійну орнаментальну композицію. Всім відомо, що піч – це дуже важлива складова української хати. Саме вона була мірилом багатства її власника. Чим біліша та пишніша піч, тим поважніший та багатший пан. У центрі розміщувалася велика квітка або зображувалася пара пташок, інколи її розписували сюжетними сценками. Під час оздоблення хати часто використовували «бігунці», що фризом обрамовували сволок, створювали орнаментальне обрамлення вікон та дверей. Якщо господиня не мала змоги виткати килима, тоді вона замість справжнього малювала орнамент на традиційному місці стіни – над ліжком. На Дніпропетровщині декорувалася навіть уся площа стелі. Внутрішнє оздоблення хат зазвичай багатше за зовнішнє.

Можна сказати, основним мотивом розпису стін є зображення «древа життя», «вазона», який може подаватись у вигляді самостійної композиції або ж бути елементом нескінченного орнаменту – «стрічки». Цей орнамент – один із найрозповсюдженіших у народному мистецтві. Його можна знайти на вишивках, витинанках, килимах, кераміці, розписах на скринях, віконницях тощо. «Вазон» поширений в орнаментах народного мистецтва багатьох народів.

В Україні образ «древа життя» має чітко виражене фольклорне походження. Дерево з птахами виступає символом світобудови. Триярусність світу передавалася також ідеограмами, якими найчастіше розписували скрині, спинки саней тощо. У таких ідеограмах великий солярний знак означає світило, яке дає всьому життя, малі солярні знаки, вазони, птахи – життя земне, а риби чи змії – світ потойбічний. Вазон із елементами виноградного листя та кетягів має назву «чудесного дерева» і символізує добробут сім'ї, інколи дівчину-наречену. З часом, під впливом соціально-історичних умов настінний розпис як вид мистецтва почав утрачати своє значення і замінюватись на інші види вияву творчої фантазії.

У чому ж полягають основні прийоми виконання малюнка і засоби, завдяки яким досягається емоційна виразність цих творів? Визначний композиційний принцип будь-якого твору – організація простору. Щодо петриківського розпису, то варто наголосити, що саме організація простору відіграє тут головну роль, але в жодному випадку не його механічне заповнення. У творах кращих майстрів петриківського розпису біле тло набуває змістовності й активності. Воно трактується як один із засобів художньої виразності, значення якого далеко не обмежується функцією підсвічування фарби та підсилення її форми і звучності. То, власне кажучи, білий колір, у якому стебла і листки, квіти і пуп'янки саме «прозрівають», а не просто нанизуються на умовну лінію схеми. Звідси й та дивовижна технічна пружність «вазонів», «бігунців», «букетів», що аж випромінюють життєву силу, без будь-якого натуралізму виражаючи своєю красою глибокі ідеї постійного руху природи, суть вічних процесів відтворення. Композиціям класичного петриківського розпису притаманна рівновага, масштабність мотивів стосовно сусідніх елементів і цілого аркуша, чіткий ладний інтервал (а не поступова, ледь помітна розтяжка) у наростанні розмірів окремих елементів, що нагадує акордові співзвуччя у народній діатонічній музиці. Важлива роль належить гармонійному контрастові. Гостре чергується з округлим, пряма лінія – із хвилястою, великі елементи – із дрібними тощо, основні барви спектра зіставляються з додатковими [3].

Так, головна колірна гама класичного петриківського розпису – червоно-зелена, а побічна – жовто-синя. Підбір кольорової гами в петриківському розписі має одне з провідних значень. Кольори підбирають у теплій, холодній або змішаній гамі. Центр обов'язково виділяють основним кольором, головні елементи роблять більшими за інші та пишнішими. Щоб підкреслити основу композиції, акценти можна виділити контрастним кольором. Так, наприклад, в композиції холодного синього кольору акценти можна підкреслити червоним та жовтим кольором, і навпаки – в композиції теплої гами загальну канву підкреслюють голубим або синім.

Так за багато років славетний петриківський розпис сформував власний стиль з лише йому притаманними формами орнаменту, ажурною плавністю ліній та соковитістю кольорів. Тож природно з'явилася група майстрів, які оздоблювали стіни хат, народні музичні інструменти, посуд, скрині.

До старшого покоління петриківських майстрів належать Тетяна Пата, Арина Пилипенків, її ровесниця Надія Білокінь, Віра та Галина Павленко, Федір Панко, Марфа Тимченко, Поліна Глущенко, Іван Завгородній, Василь Соколенко. Усі вони сформувалися як творчі особистості протягом першої третини ХХ століття, під час розвитку місцевого малювання як образотворчого фольклору, коли малювали пишні барвисті «квіти» на ґрунті стіни (мальовані печі) та на папері (кальовки – фрагменти розпису печей, рушників, наличників), були невід'ємною частиною загального декору традиційного житла. Цілісне фольклорне світовідчуття, представлене крізь призму власної індивідуальності майстра, – характерна фундаментальна художня риса цього покоління.

Спільною рисою творчості майстринь цього покоління є безпосередність, щирість, загострене

відчуття декоративності. Вони будують свої композиції на одночасному контрасті основних та додаткових квітів, цілком володіють традиційною технікою розпису яєчною темперою. Для композиційних схем їх творів характерна деяка статичність, урівноваженість всіх елементів, ритмічне повторення квітів. Проте їх сюжети не однакові і несуть у собі риси неповторної індивідуальності. Однією з найстаріших петриківських майстринь декоративного розпису є Тетяна Пата [4].

Її техніка надзвичайно різноманітна. Жінку вважають одним із родоначальників петриківського розпису. Вона стала засновницею школи декоративного малювання, а її учні – відомими художниками та майстрами петриківського декоративного розпису. За словами односельчан, Тетяна мала хист до малювання і заробляла на хліб тим, що квітчала у багатіїв комини печей. Рано почала малювати на папері, про це свідчить її робота, що зберігається в Дніпропетровському історичному музеї. У 1925 р. вона отримала замовлення від Дніпропетровського історичного музею на виготовлення ескізів розпису. Згодом художниця стала почесним майстром народного мистецтва. Одержала медаль «За трудову відзнаку», нагороджена орденом [5].

Інший видатний заслужений художник України, кавалер ордена «За заслуги», засновник фабрики Петриківського розпису, один із засновників Народного руху України на Петриківщині – Федір Савич Панко. Член Спілки художників України, він глибоко і любовно вивчав традиційні мотиви петриківської орнаментики під керівництвом майстра народного мистецтва Тетяни Пати. Майстер декоративного мистецтва заснував і очолив першу і єдину в Україні та світі фабрику Петриківського розпису «Дружба». З 1958 року викладав композицію Петриківського орнаменту в петриківській філії Дніпропетровської дитячої художньої школи. Його учні в подальшому працювали художниками на фабриці «Дружба» [4].

Ще одним учнем Пати, цікавим і своєрідним, є Василь Іванович Соколенко, випускник Петриківської школи декоративного малювання. Майстер створив музей-садибу, єдиний в Україні. В ньому представлені як паперові «мальовки», так і речі хатнього вжитку, прикрашені петриківським розписом. Музей багатий також різними фотографіями вчителів та учнів Василя Івановича, тут зберігаються майже всі роботи майстра за його життя. Крім того, ми можемо бачити декоративний петриківський розпис, виконаний на стіні, та уквітчану ним селянську піч.

Інше покоління художників-майстрів, які зараз живуть та працюють у селищі Петриківка – це Андрій та Марія Пікуші, їх учениці Олена Зинчук та Наталка Рибак, Людмила Лук'яненко, Ніна Загребельна та ще багато інших [4].

Петриківський розпис у наші дні набуває все більшого розвитку. Сучасні майстри, що працюють у цьому жанрі, збагачують його новою тематикою, новими орнаментальними мотивами. Сучасний петриківський розпис розвивається у сфері традиційно-побутового, самодіяльного мистецтва і творчості художників-професіоналів. Цей вид декоративного мистецтва вражає нас і зараз. Ось 25 вересня 2012 року сучасні майстри села Петриківка увічнили своє мистецтво 120-метровим вуличним розписом, який увійшов до Книги рекордів Гіннеса. Це автентичний кольоровий малюнок із традиційною символікою із квітів. Усі жителі села, навіть маленькі, долучилися до цього дійства: вони старанно малювали три дні, витративши 30 кілограмів емалевої фарби.

Лине час, змінюються покоління, а в народі завжди були і будуть народжуватись ті дивовижні самородки, чії талановиті руки дивували, дивують й дивуватимуть надзвичайною майстерністю. Та незмінними залишаються «інструменти» майстра: пензлики з котячого хутра і талановиті руки, що творять дива, заворожують очі, пробуджуючи захоплення красою української землі, її талановитим народом.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис. – Д., 2008. – 348 с.
2. Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю». – К. : 2009. – 322 с.
3. Ружицький В. А., Малиніна А. О. Основи петриківського розпису. – Д., 2011. – 512 с.
4. Традиції петриківського розпису [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://petdnepr.at.ua/publ/petrikivskij_rozpis/17-1-0-452.
5. Эвенбах Е. Из этнографических наблюдений Екатеринославской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества // Труды XII археологического съезда в Харькове. – М., 1905. – 107 с.